

Ольга ФЕДІЙ

м. Полтава

Естетотерапія: теорія і практика гуманної педагогіки

У статті представлена оригінальна авторська концепція естетотерапевтичного впливу на особистість, що має проблеми соціалізації. Здійснена спроба теоретико-методологічного та практичного доведення необхідності гуманно-ціннісного ставлення педагога до кожного вихованця. Розглянуті питання індивідуально-творчого та духовного розвитку дитини в умовах особистісно зорієнтованого комфортного психолого-педагогічного середовища. Вирізняє окремі види естетотерапії у відповідності до формування й розвитку почуттєвої сфери людини.

Прискорення темпів соціально-економічного життя суспільства, збільшення та неконтрольованість агресивно-бездуховного впливу засобів масової інформації, переважно прагматичний та егоїстичний стиль соціальних стосунків виступають руйнівними чинниками розвитку сучасної людини, створюють постійний психологічний тиск на емоційно-чуттєву сферу особистості. Адекватною відповіддю науковців-освітян на ці соціальні реалії стають численні педагогічні інновації, в яких зростає роль творчості, «самості», відповідальності та життєстверджуючого гуманного вибору стратегій поведінки усіх учасників педагогічного процесу. В освітню практику вищих навчальних закладів запроваджуються високоефективні психолого-педагогічні технології особистісно зорієнтованого навчання й виховання, спрямовані на активізацію емоційно-чуттєвої сфери суб'єктів педагогічної діяльності за рахунок привнесення у процес формування особистості естетичного компоненту¹.

В умовах отримання вищої педагогічної освіти як на Україні, так й закордоном створюються можливості засвоєння студентами багатовимірною культурно-естетичного інформаційного поля сучасної доби. Ключовою проблемою цього напрямку наукового пошуку є вивчення валеологічної сутності естетичного знання, актуалізація саногеної функції краси та з'ясування можливостей використання життєзберігаючих технологій формування сучасної дитини технократичного століття (Киященко М.) Йдеться про необхідність актуалізації емоційно-чуттєвої, естетичної складової розвитку особистості, що забезпечує пошук та визначення найбільш оптимальних й комфортних для індивідуальності форм, методів, засобів та прийомів її «входження» у інформаційно-освітній простір сучасного середовища.

З метою теоретико-методологічного та практичного вивчення цього сучасного феномену розвитку людини нами виділений окремий напрям психолого-педагогічної

¹ Артпедагогика и арттерапия в специальном образовании /Е.А. Медведева, И.Ю. Левченко, Л.Н. Комисарова и др. – М.: «Академия», 2001. – 248 с.; Арт-терапия – новые горизонты /Под ред. А.И. Копытина. – М.: Когито-Центр, 2006. – 336с.; Кокоренко В.Л. Арт-технологии в подготовке специалистов помогающих профессий. – СПб.: Речь, 2005. – 101 с.; Лебедева Л.Д. Практика арт-терапии: подходы, диагностика, система занятий. – СПб.: Речь, 2005. – 256с.

науки – естетотерапія. Це інтегроване поняття, яке об'єднує дві складові: «естетичне» (від грецьк. *aisthetikos* – чуттєвий) та «терапія» (від грецьк. *therapeia* – лікування). Це своєрідне педагогічне «лікування» людської душі за допомогою різноманітних засобів впливу на емоційно-чуттєву сферу індивіда (гра, спілкування, мистецтво, природа, рух, фольклор тощо), яке передбачає усунення психологічного дискомфорту та створення умов щодо творчої реалізації особистості².

Незважаючи на високу практичну значущість естетотерапевтичної педагогічної діяльності, її методологічні та теоретичні проблеми розроблені не достатньо. Сьогодні існує величезна низка різноманітних поглядів на роль та специфіку психолого-педагогічного впливу на дитину, яка потребує допомоги. Так, деякі зарубіжні вчені (М. Ессекс, К. Фростіг та Д. Хертз) вказують на різницю між пріоритетними завданнями діяльності вчителя та шкільного психо- (арт-)терапевта. У той же час, ці автори вважають, що педагоги та арт-терапевти мають ряд спільних довгострокових завдань, зокрема: розвиток у учнів навичок вирішення проблем та їх здібностей долати стресові стани, підвищення їхньої міжособистісної компетенції та удосконалення комунікативних навичок, а також розкриття творчого потенціалу молоді та формування у вихованців здорових потреб³.

Отже, залишається невизначеною межа медико – соціально – педагогічної компетенції у цьому питанні. Практично відсутня науково-педагогічна інтерпретація ідеї терапевтичного лікувально-педагогічного впливу на сучасну особистість, що формується та практичне запровадження психолого-педагогічних технологій у реалії педагогічного процесу.

Метою статті є висвітлення теоретико-методологічних та практичних засад новітнього напрямку сучасної гуманістичної психолого-педагогічної науки – естетотерапії.

Ідея естетотерапії, як психолого-педагогічної діяльності, ґрунтується на філософському розумінні естетичного контексту усього процесу становлення й розвитку духовної самості людини, сенсу її існування у Всесвіті, на пошуку ідейно-філософських, релігійно-духовних засад повноцінного людського буття у сучасному соціокультурному середовищі⁴. Естетична наука, в силу своєї зорієнтованості на внутрішній емоційно-чуттєвий потенціал людської особистості стає потужним засобом для реалізації педагогічних завдань збереження природної сутності та духовного ядра особистості, що розвивається.

У широкому розумінні, естетотерапія – це не тільки лікування, але й профілактика, психогігієна, психолого-педагогічна культура спілкування та взаємодії дорослого та дитини. У вузькому – це налагодження природної гармонії дитини із самою собою та оточуючим соціально-культурним середовищем за допомогою різноманітних соціальних та природних засобів естетичного впливу на емоційно-чуттєву сферу дитини. Це – кваліфікована психолого-педагогічна допомога дітям з проблемами психофізичного та соціального розвитку, важливий елемент усієї системи їхнього

² Федій О.А. Естетотерапія. Навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – С.40.

³ Essex, M., Frostig, K., Hertz, J. In the service of children: art and expressive therapies in public schools // Art Therapy. 1996. V. 13 (3), P.21-32.

⁴ Федій О.А. Естетотерапія. Навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 256 с.

розвитку та виховання. Естетотерапевтичний ефект у педагогічному процесі має двовимірний характер впливу на обох суб'єктів діяльності: *творча самоактуалізація* при взаємодії дитини й дорослого, поєднує можливості кожного віку: дозволяє досягти максимального результату – формування цілісної особистості вихованця та удосконалення її у педагога⁵.

Естетотерапія може розглядатися як складова психотерапії. Серед численних психотерапевтичних методик створення умов психологічного комфорту для людини увагу педагогів привертають ті, які спрямовані на використання величезного емоційно-естетичного потенціалу особистості у поєднанні з духовно-змістовою основою розвитку людської сутності.

У науковій літературі та психотерапевтичній практиці вітчизняних й зарубіжних дослідників достатньо детально описані різноманітні психотерапевтичні техніки роботи з різними соціальними категоріями дітей. На думку психотерапевтів, сьогодні характер соціального запиту намітив певний відхід від редукованих та жорстко-директивних моделей лікувальної та соціальної роботи та звернення науки до більш гуманних, «центрованих на людині» прийомів психотерапевтичної інтеракції (О.І.Копитін)⁶. Проте, більшість з них зорієнтована на індивідуальну та вузько спрямовану психологічну роботу з окремими соціально-психологічними проблемами.

Вивчення та порівняння окремих різновидів психотерапії у їх зв'язку з основними естетотерапевтичними завданнями у педагогіці становить на сьогодні складну задачу й для фахівців-психотерапевтів й для педагогів через величезну кількість та неузгодженість основних науково-теоретичних положень та клінічних даних.

За останні 40 років терапевтичні системи зазнали стрімкого розвитку. У 1959 р. Харпер нарахував 36 різних систем психотерапії, а у 1976 р. Парлофф зафіксував вже більш 130 різновидів терапії. У 1979р., за матеріалами журналу «Time», кількість різноманітних методів психотерапії перевищувала 200 одиниць. Згідно з останніми даними їх більше 400: «Психотерапевтична енциклопедія» під ред. Б.Д. Карвасарського (1999р.) містить 424 статті по найважливішим напрямкам, течіям, методам, технічним прийомам зарубіжної та вітчизняної психотерапії.

Впродовж усієї історії психотерапії як самостійної медико-психологічної галузі знань, нові психотерапевтичні методи множилися та суперничали між собою; кожна нова система, метод, підхід, школа називали себе новаторською, найефективнішою та унікальною. У цьому зв'язку привертає увагу систематизований та збалансований огляд провідних теорій психотерапії здійснений американськими вченими Дж. Прохазкою та Дж. Норкросом. Через визначення інтегративної системи координат, яка висвітлює аналогії та відмінності між різними напрямками психотерапії, авторами виділені та проаналізовані основні сучасні системи психотерапії: психоаналіз; психодинамічна терапія; екзистенціальна терапія; особистісно-орієнтована терапія; гештальт-терапія; експериментальна терапія; інтерперсональна терапія; експозиційна терапія; поведінкова терапія; когнітивна терапія; системна терапія; гендерна терапія;

⁵ Николаева Е.И. Психология детского творчества. – СПб.: Речь, 2006. – 220 с.

⁶ Арт-терапия – новые горизонты / Под ред. А.И. Копытина. – М.: Когито-Центр, 2006. – 336с.; Практикум по арт-терапии / Под ред. А.И. Копытина. – СПб.: Питер, 2000. – 448 с.

культурно-сензитивна терапія; конструктивістська терапія; транстеоретична терапія⁷. Серед названих напрямів найбільший інтерес викликає останній, оскільки саме у ньому здійснена спроба об'єднати найбільш значущі досягнення, ідеї й технології інших напрямів. Саме цей новітній шлях розвитку психотерапії варто пов'язувати з основними положеннями естетотерапевтичного підходу у педагогіці, зокрема з його інтегративної сутністю, що передбачає широкий спектр різноманітних психотерапевтичних методик, які застосовує педагог у роботі з дитиною.

Мова йде про створення у майбутньому психотерапевтичної та психолого-педагогічної теорії більш високого порядку, яка здатна протидіяти традиційному розмежуванню різних видів психотерапії, про побудову такої моделі (звідси й назва – транстеоретична), яка б могла користуватися усім спектром основних теорій. Теоретики цієї моделі (У. Перрі, Вернер, Дж. Прохазка, Дж. Норкрос та ін.) виділяють ряд її критеріїв:

По-перше – інтеграція має поважати як фундаментальну різноманітність, так й сутнісну єдність психотерапевтичних систем.

По-друге – модель має робити акцент на емпіризмі, тобто фундаментальні змінні слід заміряти й валідизувати.

По-третє – модель має пояснити, як людина змінюється при терапії та без терапії.

По-четверте – модель має доводити свою спроможність при врахуванні широкого спектру людських проблем, враховуючи проблеми як фізичного так і психічного порядку.

Вивчаючи зв'язок між педагогікою, естетотерапією та психотерапією, можна відзначити їх тісну взаємодію на перетині єдиних завдань та проблематики. При розгляданні питання взаємодії педагогіки і психотерапії слід зосередити увагу на аналізі механізмів виховного та терапевтичного впливу (в першу чергу – навіювання) на особистість. Серед найбільш вагомих порівняльних характеристик процесів виховання та терапії (навіювання) слід виділити такі:

- Виховання окреслює більш широке коло проблем, ніж навіювання (сугес-тія). Навіювання є лише складовою частиною процесу виховання. Тому, естетотерапевтичному впливу ми надаємо більшого значення ніж традиційному психотерапевтичному, оскільки естетотерапія більш тісно пов'язана з питаннями формування та виховання особистості дитини.
- Фізіологічні основи виховання та навіювання фактично одні й ті ж самі. Система виховних впливів в педагогіці, як і у психотерапії спрямована на те, щоб створити стійкі переконання й навички (динамічний стереотип). Саме вони забезпечують необхідну поведінку людини у соціумі.
- Кінцевою метою як педагогічного (естетотерапевтичного) так і психотерапевтичного процесу є – процес самоактуалізації, самовиховання особистості. Причому, якщо мова йде про активну творчу співпрацю естетотерапевта та дитини, то на думку багатьох сучасних педагогів і психологів, така співпраця може стати механізмом адаптації дитини до Всесвіту.

⁷ Дж. Прохазка, Дж. Норкросс Системы психотерапии. Пособие для специалистов в области психотерапии и психологии. – СПб.: прайм-ЕВРОЗНАК, 2005. – 384 с.

Досліджуючи перспективи розвитку систем психотерапії, Дж. Прохазка та Дж. Норкросс створюють певний прогноз розвитку усіх різновидів психотерапії у майбутньому. Вчені вважають, що самі системи (близько 30 самостійних напрямків) психотерапії поступово «втрачатимуть своє обличчя, проте знаходитимуть свою душу»⁸. Підкреслюється й загальна тенденція синтезу науки та релігії: після багаторічних спроб узаконити дисципліну та уникнути будь-яких зв'язків з питаннями моралі, психотерапевти сьогодні все частіше привносять у лікування духовний і моральний зміст. Слід відзначити, що християнські традиції психологічної допомоги мають глибокі коріння, ґрунтовну наукову, технологічну базу та практичну основу. У певному розумінні психотерапія завжди була формою «духовної терапії».

Питання співвідношення психотерапії та релігії розглядали багато відомих вчених-дослідників: К. Юнг, Р. Мей, В. Франкл та інші. Так, К. Юнг в одній з своїх праць висловив думку про те, що усі релігії є не що інше, як системи зцілення психічних хвороб. На думку цих вчених, релігія – це один з феноменів, з яким стикається й психотерапія й естетотерапія. Релігію у психотерапії та естетотерапії слід враховувати за таких обставин: логос у логотерапії, по Франклу, передбачає смисл. Людське існування завжди прагнуло за межі самої людини, завжди було націлено на смисл. Отже, головним для людського існування є здійснення смислу. Якщо психотерапія та естетотерапія будуть розглядати феномен віри не тільки як віру у Бога, а й як віру у смисл, то, в принципі, вони вправі включати феномен віри у сферу своїх наукових інтересів.

Розвиток емоційно-чуттєвої та духовної сфери людини, що здійснюється при естетотерапевтичному впливі педагога, є найважливішою умовою виховання людяності. Рудольф Штайнер у своїй праці «Загальне вчення про людину» говорить про розвиток волі у співвідношенні з людським тілом, доводячи, що інстинктивна поведінка людини безпосередньо пов'язана з фізичним тілом, та особливо з органами почуттів.

Культивування та заохочення адекватних чуттєвих переживань складатимуть основний зміст психотерапевтичного та естетотерапевтичного впливів на людину. Це – найважливіші імпульси розвитку здорового життя інстинктів, актуалізації естетично-духовного потенціалу людини. Через чуттєвий досвід (пробуджені відчуття та емоції симпатії та антипатії) закладаються основи душевних установок та настроїв, які вкрай необхідні для розвитку особистості та для подальшого життя, а втім й для почуття власної гідності та співчуття.

Час найвищої чуттєвої відкритості – це перші роки життя. Якщо не використати цей період для виховання почуттів малечі, пізніше це зробити може бути вже неможливо. Мова йде про формування сенсомоторного інтелекту (Р. Штайнер): дитина не тільки активно вбирає зовнішні чуттєві враження, які сприймають органи чуттів, але й підсвідомо, інтуїтивно відкрита до духовно-морального настрою людей, які її оточують.

⁸ Дж. Прохазка, Дж. Норкросс Системы психотерапии. Пособие для специалистов в области психотерапии и психологии. – СПб.: прайм-ЕВРОЗНАК, 2005. – С.382.

Це означає, що у самі перші роки життя через діяльність тілесно-орієнтованих почуттів сприймається й духовний бік оточення. Тим самим створюється вміння сприймати духовне та тілесне переживання як щось взаємозалежне, причому можна й треба шукати ці взаємозв'язки. Праобразом цього може стати любовно-чуттєве переживання, що його відчуває немовля на руках матері; воно являє собою одночасно сутнісну зустріч та сутнісне прийняття людини людиною.

Спираючись на лікарняний досвід в галузі лікувальної педагогіки Карл Кенінг у своїй праці «Розвиток почуттів та тілесний досвід» дає ряд вказівок по вихованню почуттів та формулює, по суті, провідний принцип естетотерапевтичного впливу на людину. Вчений доводить, *що від дорослого потрібна велика та радісна увага до чуттєвого світу дитини*, інакше він не зуміє надати дитині можливість по-людські орієнтувати власну чуттєву активність⁹. У праці подана класифікація **дванадцяти почуттів** людини у їх розвитку через сприймання:

1. дотик: переживання себе через доторкання до власного тіла, до зовнішніх предметів – захищеність, довіра до існування (*розвиваючі фактори:* чергування самотності та захищеності, ніжний тілесний контакт та спокійна представленість самому собі; вміння надавати самостійність настільки ж важливе, як й уміння лагідно взяти на руки);

2. почуття життя: зручність, відчуття гармонії, відчуття того, що усі процеси узгоджені (*розвиваючі фактори:* ритмічний розпорядок дня, впевнений життєвий настрій, переживання правильної міри ти правильного моменту, тобто узгодженість порядку, радість за прийняттям їжі);

3. почуття власного руху: сприйняття власного руху, переживання свободи та відчуття самовладнання внаслідок володіння грою рухів (*розвиваючі фактори:* дозволяти дитині проявляти активність, облаштувати дитячу кімнату так, щоб усе можна б було брати та гра йшла вільно, цілеспрямовані рухи);

4. рівновага: переживання рівноваги, повернення до неї, моментів спокою, довіри до себе (*розвиваючі фактори:* рухливі ігри, гойдалки, ходіння на ходулях, стрибки тощо, спокій та поміркованість у спілкуванні з дитиною, прагнення до внутрішньої рівноваги з боку дорослої людини);

5. нюх: зв'язок з ароматичними речовинами, який супроводжується сильною симпатією або антипатією (*розвиваючі фактори:* викликати різноманітні нюхові переживання, давати нюхати рослини, їстівні продукти у місті та селі);

6. смак: сприйняття солодкого, кислого, солоного, гіркого. Смак із нюхом – це сприйняття складних смакових композицій, що супроводжуються сильною симпатією або антипатією (*розвиваючі фактори:* засобами приготування їжі виявляти власний смак їстівних продуктів, оцінка людей та речей у відповідності до «гарного смаку», естетичне оформлення оточуючого середовища);

⁹ Гёбель Вольфганг, Глёклер Михаэла. Ребёнок. От младенчества к совершеннолетию: Книга для родителей, педагогов и врачей / Пер. с нем. Под ред. Н. Федоровой. – М.: Изд-во АСТ, 1998. – 592 с.

7. **зір:** переживання світла та кольору (*розвиваючі фактори:* звертати увагу на тонкі кольорові нюанси у природі (через інтерес до них), гармонійне поєднання кольорів в одязі та у облаштуванні квартири);

8. **почуття тепла:** переживання холоду або тепла (*розвиваючі фактори:* турбота по тепловий організм засобами відповідної до віку одязі, розповсюдження душевного та духовного тепла);

9. **слух:** сприйняття та переживання звуків, розкриття внутрішнього душевного простору (*розвиваючі фактори:* при читанні та розповідях будь-яких історій, адаптувати швидкість мовлення до здатності дитини сприймати почуте, співи та музикування);

10. **почуття слова:** сприйняття форми та зовнішнього виду аж до звукового формування слова (*розвиваючі фактори:* тепла, сердечна інтонація, зовнішня стриманість у жестикуляції та мові тіла, гармонізація внутрішніх переживань, інакше виникають неправдиві враження; говорити правду);

11. **почуття думки:** безпосереднє розуміння смислу розумового взаємозв'язку (*розвиваючі фактори:* турбота про правдивість та адекватність, співвідношення речей та процесів між собою. Переживання смислових взаємозв'язків в оточуючому середовищі);

12. **почуття «я»:** переживання іншої істоти, безпосереднє відчуття характеру іншої людини (*розвиваючі фактори:* любов дорослих один до одного та до дитини, культура зустрічей та візитів).

Таким чином, у вимірах наукової класифікації почуттів К. Кенінга та їх розвиваючих факторів, можна побачити практично повну картину формування емоційно-чуттєвого «я» дитини. Усі зазначені вище почуття охоплюються різноманітними видами естетотерапії, що у свою чергу, складають видову характеристику цього психолого-педагогічного поняття¹⁰. Цей зв'язок показаний у Таблиці 1.

Роль та значення емоцій і почуттів у життєдіяльності людини визначались у різні часи різними науковими школами. Сьогодні створені умови для відродження ідей вивчення емоцій як однієї з центральних тем у психолого-педагогічній та естетичній науці, поставлений акцент на величезну роль емоцій у процесі людської адаптації (С. Томкінс, Л. Боулбі).

Проведений науково-методологічний та теоретико-практичний аналіз гуманної сутності естетотерапевтичного впливу на сучасну особистість дитини у площині педагогічного процесу дозволив зробити такі висновки:

– естетотерапія стає актуальним чинником формування сучасної особистості технократичної доби;

– фундаментально-методологічним базисом формування банку естетотерапевтичних технологій є духовно-зорієнтовані гуманістичні психолого-педагогічні концепції особистості та психотерапевтичні методики корекції та розвитку творчої особистості;

¹⁰ Словник естетотерапевтичних термінів / Автор-укладач О.А.Федій. – Полтава, 2007. – 32 с.; Федій О.А. Естетотерапія. Навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 256 с.

ВІДПОВІДНІСТЬ ОКРЕМИХ ВИДІВ ЕСТЕТОТЕРАПІЇ РОЗВИТКОВІ
ПОЧУТТІВ ЛЮДИНИ (за класифікацією К.Кенінга)

Почуття людини (класифікація за К. Кенінгом)	Види естетотерапії
дотик	Психодрама , маскотерапія, мамотерапія, пісочна та водна терапія, аніمالотерапія літотерапія, філософсько-релігійні терапії: православна психотерапія, дзен-терапія, йога- терапія тощо.
почуття життя	
почуття власного руху	Хореотерапія, формокорекційна ритмопластика, кінезітерапія, ігротерапія.
рівновага	
нюх	Ароматерапія.
смак	Смакотерапія.
зір	Кольоротерапія, світлотерапія, арт-терапія, Натурпсихотерапія, фототерапія.
почуття тепла	Аутотерапія, природотерапія.
слух	Музикотерапія, вокалотерапія.
почуття слова	Бібліотерапія, поетична терапія, пісенна терапія, епістолярна терапія.
почуття думки	Логотерапія.
почуття «я»	Іміджтерапія, ігротерапія, казкотерапія, лялькотерапія, фольклорна арт-терапія, філософсько-релігійні терапії: православна психотерапія, дзен-терапія, йога-терапія, медитативні практики тощо.

– основною тенденцією формування психотерапевтичної та естетотерапевтичної психолого-педагогічної діяльності є її трансінтеграційний шлях розвитку, який передбачає комплексний підхід у створенні індивідуально-комфортного середовища та надання максимального ефекту у розвитку творчої сутності особистості.

Припускаємо, що саме естетотерапія може стати системою, яка дозволить гармонізувати відносини дитячої особистості з оточуючим світом та надати їй можливість духовного пошуку власного «Я». Для подальшого дослідження з цієї проблеми вважаємо за необхідне розглянути питання впровадження естетотерапевтичних технологій у професійну діяльність педагогів, що дасть можливість більш ефективно організовувати сучасний навчально-виховний процес у рамках гуманістичних психолого-педагогічних концепцій розвитку творчої особистості.

Эстетотерапия: теория и практика гуманной педагогики

Резюме

В статье представлена оригинальная авторская концепция эстетотерапевтического воздействия на личность с проблемами социализации. Осуществлена попытка теоретико-методологического та практического доказательства необходимости гуманно-ценностного отношения педагога к каждому воспитаннику. Рассмотрены вопросы индивидуально-творческого и духовного развития ребенка в условиях лично ориентированной комфортной психолого-педагогической среды. Выделены отдельные виды эстетотерапии в соответствии с формированием и развитием чувственной сферы человека.

Olga FEDIY**Aestetotherapy: a theory and practice of humane pedagogy**

Summary

In the article the original author's conception of the aestetotherapeutical influence on personality with the problems of socialization is presented. An attempt is carried out theoretical, methodological and practical proof of necessity of the humanely-valued relation of teacher to every pupil. The questions of individually-creative and spiritual development of child are considered in the conditions of the personality oriented comfort psychological and pedagogical environment. The separate types of aestetotherapy are selected in accordance with forming and development of perceptible sphere of human being.